

Analýza zahraniční politiky: Konceptualizace časovosti a jinakosti v teorii rolí

VÍT BENEŠ

Foreign Policy Analysis: Conceptualizing Temporality and Otherness in the Role Theory

Abstract: Role theory, which is based on the symbolic interactionism of George H. Mead, is increasingly used in foreign policy analysis. The goal of this paper is twofold. Firstly, the text expands the conceptual framework of role theory by incorporating the arguments of Mead's theory of time. We argue that national roles have not only the relational dimension (the constitution of roles vis-a-vis others), but also the temporal dimension. Based on the theory of time, we conceptualize this temporal dimension by introducing the concepts of historical self and historical other. Secondly, the article attempts to incorporate in role theory the arguments of poststructuralism concerning the meaning of otherness and the defining of one another for the formation of identity. In this view, the symbolic-interactionist process of "taking the role of the other" and poststructuralist "negative othering" can be perceived as two extremes on the continuum of modalities of the constitutive relationship between self and the other.

Key words: role theory, symbolic interactionism, poststructuralism, national role, foreign policy analysis, theory of time, othering.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1592>>.

Symbolický interakcionismus G. H. Meada (1934) patří mezi vlivné sociologické a sociálněpsychologické školy.¹ Jeho vliv se neomezuje pouze na sociologii a sociální psychologii, ale proniká i do ostatních společenskovedních disciplín včetně mezinárodních vztahů a analýzy zahraniční politiky. Popularita symbolického interakcionismu do určité míry souvisí s rozmachem sociálního konstruktivismu v sociálních vědách obecně i v mezinárodních vztazích jako takových.

Jednou ze (sub)disciplín, které se Meadem inspirovaly, je analýza zahraniční politiky (*foreign policy analysis* – FPA). Symbolický interakcionismus má ve FPA poměrně dlouhou tradici. Do FPA jej importoval Kalevi Holsti (1970), který symbolického interakcionismu využil při formulaci vlastního konceptuálního rámce pro analýzu zahraniční politiky, nazvaného teorie rolí. Stalo se tak dlouho před tím, než byl symbolický interakcionismus „objeven“ prostřednictvím takzvaného sociálněkonstruktivistického obratu v mezinárodních vztazích (Checkel 1998; Wendt 1999) a v analýze zahraniční politiky (Kubálková 2001).

Poté, co Holsti v sedmdesátých letech 20. století teorii rolí vytvořil, se rozvinula do podoby koherentního konceptuálního rámce pro analýzu zahraniční politiky. Přestože zájem o teorii rolí v osmdesátých a devadesátých letech poněkud upadá, v posledních letech se teorie rolí dále rozvíjí, objevují se její nové empirické aplikace (pro přehled viz Beneš 2010) a vrací se ke svým kořenům a k symbolickému interakcionismu G. H. Meada (Harnisch 2011a).

Teorie rolí se opírá o antropomorfní předpoklad, že ke státu můžeme přistupovat pomocí stejných teoretických a konceptuálních nástrojů, kterými ostatní společenské vědy (v našem případě sociologie a sociální psychologie) přistupují k člověku. Pojem *role* je totiž v teorii rolí konceptualizován podobným způsobem, jakým Mead přistupuje k *self*, pouze s tím rozdílem, že se pohybuje na jiné úrovni analýzy a místo sebepojetí individuů nás zajímá sebepojetí států. V souladu s Meadovým symbolickým interakcionismem teorie rolí tvrdí, že národní role států (jejich kolektivní *self*) se utváří interakcí s druhými státy, při níž dochází k výměně gest a slov, tedy neverbálních a verbálních symbolů. Teorie rolí přejímá Meadův model (Mead 1934), podle nějž se *self* vynořuje v dialogu mezi „I“ a „me“.

Antropomorfnismus je běžnou praxí v mainstreamových teoriích zahraniční politiky a teoriích mezinárodních vztahů, které si půjčují koncepty a teoretické modely ze sociální psychologie, sociologie (Wendt 1999) či mikroekonomie (Waltz 1979). Toto přebírání teorií a konceptů z jiných „věd o člověku“ je většinou vnímáno kladně díky obohacování teoretické debaty, ale má i své stinné stránky, jak se ukazuje v případě teorií mezinárodních vztahů. V rámci nich se antropomorfnismus projevuje konceptualizací státu jako „osoby“ (aktéra), která má svou vlastní identitu, zájmy, vůli. Zájmy a identity se sice mohou v omezené míře proměňovat, zároveň však stát zůstává pro teorie mezinárodních vztahů osobou – „člověkem, do kterého nevidíme“. Teorie mezinárodních vztahů potom považuje státy za předem dané aktéry, upozaduje proces tvorby zahraniční politiky a politiky realizující zahraniční politiku státu a soustředí se na zkoumání struktury mezinárodního systému. Tento implicitní strukturalismus je vlastní jak neorealismu Kennetha Waltze (1979), tak i sociálnímu konstruktivismu Alexandra Wenda (1999).

Teorii rolí se daří vyvarovat výše zmíněných negativních aspektů antropomorfizace státu v teoriích mezinárodních vztahů. Teorie rolí je teorií zahraniční politiky a v souladu s tradicemi FPA otvírá „černou skříňku“ domácí politiky. Může tak být užitečným korektivem Wendtova přemrštěného strukturalismu (blíže viz Beneš 2010).

Cíl tohoto příspěvku je dvojitý. Zaprvé chci obohatit teorii rolí o poznatky a argumenty Meadovy teorie času. Přestože se teorie rolí v poslední době vrací ke svým kořenům v symbolickém interakcionismu, některé aspekty Meadova učení zůstávají v teorii rolí nedoceněny, především jeho teorie času, která má důležité implikace nejenom pro jeho teorii jednání (symbolický interakcionismus), ale i pro jeho filozofii vědy (pragmatismus). Meadova teorie času je nedílnou součástí jeho filozofie vědy (pragmatismus) a konceptualizace časovosti nám umožní ukotvit teorii rolí v současné pragmatické perspektivě v rámci teorie mezinárodních vztahů a analýzy zahraniční politiky. Co se týče úrovně teoretické a konceptuální, Meadova teorie času přesvědčivě argumentuje, že konstituce rolí má nejenom relační dimenzi (formování rolí ve vztah k druhým), ale i dimenzi časovou. Na základě poznatků teorie času se pokouším rozšířit konceptuální rámec teorie rolí o nové pojmy, které tuto časovou dimenzi konceptualizují: *historické self* a *historický druhý*.

Zadruhé se pokusím vtělit do konceptuálního rámce teorie rolí poznatky a argumenty poststrukturalismu týkající se významu jinakosti a vymezování vůči druhému pro formování identity. Teorie rolí dlouhou dobu poznatky poststrukturalismu opomíjela, přestože obě teorie sdílejí tezi, že role (respektive identity) jsou konstituovány ve vztahu k *těm druhým* (k *jinakosti*).

Cílovou disciplínou tohoto článku je tedy analýza zahraniční politiky (*foreign policy analysis*). Zároveň se domnívám, že článek může být zajímavý i pro sociologii. G. H. Mead a potažmo i symbolický interakcionismus patří mezi sociologické kánony (v českém prostředí viz například Znebežánek 2006; Keller 2006: 75–80; Madzia 2009). Na druhou stranu, jak podotýkají Maines, Sugrue a Katowich (1983: 161; viz též Baert 2000: 216), povědomí o Meadově teorii času zůstává poměrně slabé. V českém prostředí se Meadově filozofii času věnoval specificky pouze Šubrt (2001: 219–222, 2002: 94–103).

Struktura článku je následující. První dvě části se věnují epistemologickým a ontologickým implikacím Meadovy teorie času. Další čtyři části představují modifikovaný a doplněný konceptuální rámec teorie rolí. Konceptuální rámec teorie rolí v analýze zahraniční politiky představuje soubor vzájemně propojených konceptů, kterými se analýza zahraniční politiky snaží analyzovat (rozložit) *self* (tedy národní roli) na dílčí konstitutivní prvky. Dekompozice *self* (tedy národní role)² na dílčí prvky nám jednak umožní sledovat dynamiku formování národních rolí v čase, jednak nám dovolí kategorizovat národní role podle toho, jakým způsobem jsou konstituovány. Podle konceptuálního rámce představeného v tomto textu lze národní roli (kolektivní *self*) rozložit ve čtyřech dimenzích. Zprvé budu teoretizovat, jak se národní role mohou lišit podle relativního významu alterního aspektu *self* („*me*“) na jedné straně a *ego* aspektu („*I*“) na straně druhé (viz též Beneš – Harnisch 2015: 149). Zadruhé budu teoretizovat, kdo je tím druhým, který se prostřednictvím alterního aspektu *self* podílí na formování národní role, a do jaké míry aktér přebírá roli významného druhého nebo zobecnělého druhého. Zatřetí budu teoretizovat, jakou roli hraje minulost při vynoření kolektivního *self* (národní role). Začtvrté poslední dimenzi, podle níž budu *self* (národní roli) analyticky rozkládat, je charakter vztahu mezi já (*self*) a tím druhým (*other*). Konstitutivní vztah mezi já (*self*) a tím druhým (*other*) může mít podobu ztotožnění s druhým nebo vymezení vůči druhému. V rámci této čtvrté dimenze se pokusím skloubit symbolicko-interakcionistický pohled na vztah *self*–*other* s argumenty a poznatky, které přináší poststrukturalismus.

EPISTEMOLOGICKÉ DŮSLEDKY MEADOVY TEORIE ČASU

Meadova teorie času³ (Mead 1929, 1932) je pevnou součástí jeho filozofie vědy (pragmatismus), ale i jeho teorie (symbolický interakcionismus). Většina sociologů upírá svoji pozornost na nejdůležitější Meadovo dílo (vydané po jeho smrti) *Mind, Self and Society* (Mead 1934), ale stojí za to připomenout vazbu mezi jeho teorií času a jeho teorií společenského řádu (jeho model *self*–společnost; viz Maines – Sugrue – Katovich 1983). Mead byl také jedním z prvních amerických vědců, který zkoumal společenský kontext paměti, přestože jeho snahy nikdy „*nenabýly podoby koherentní perspektivy*“ (Schwartz 1996: 275). A to je asi největší problém Meadovy teorie času. Meadova konceptualizace dynamiky mezi *self* a společností nabyla podoby koherentní perspektivy v *Mind, Self and Society* a zároveň byla úspěšně zpopularizována dalšími generacemi badatelů (klíčovou roli hrál Blumer 1986). Naopak Meadova teorie času je „roztroušena“ v několika dílech a zároveň představuje „*nejméně srozumitelnou a nejméně objasněnou*“ část Meadova díla (Joas 1997: 167).⁴ Přestože je Meadova teorie času důležitou součástí jeho myšlení, sociologové jí začali věnovat pozornost teprve nedávno (Strauss 1991; Schwartz 1996; Joas 1997; Emirbayer – Mische 1998; Baert 2000; Flaherty – Fine 2001; Šubrt 2002; Joas – Huebner 2016; Huebner 2017).

Ústředním bodem Meadova uvažování o času je argument, že minulost (ale ani budoucnost) neexistují samy o sobě, ale jsou nedílnou součástí přítomnosti (Maines – Sugrue – Katovich 1983: 162). Za *locus* reality považuje Mead přítomnost v tom smyslu, že události se vynořují v přítomnosti a jedinec (či stát) jakožto aktér řešící problémy se s nimi v přítomnosti vypořádává. „*Právě přítomnost je tou časovou arénou, v níž se odehrává lidské jednání a formuje lidská zkušenost*“ (Flaherty – Fine 2001: 150). Jak poznamenává Šubrt, „*minulost je v přítomnosti – jako její podmínka – teprve rekonstruována a stejně hypotetická a relativní je i budoucnost*“ (Šubrt 2002: 95; Mead 1932: 31). Minulost je průběžně reinterpretoována z pohledu přítomnosti (srovnej Kratochvíl 2006: 21). Podle pragmatismu se významy, které lidé (a potažmo i státy) přisuzují minulým událostem, proměňují v souvislosti s tím, jak se v současnosti vynořují nově, neočekávané události. Jinými slovy, minulost je (ontologicky) podřazena přítomnosti a je to právě přítomnost, která „*činí minulost možnou*“ (Maines – Sugrue – Katovich 1983: 163).

Tato konceptualizace minulosti má poměrně závažné důsledky pro pragmatické pojetí kauzality. Mead svými úvahami o čase v prvé řadě útočí na „*naivní historický determinismus*“ (Flaherty – Fine 2001: 158), podle kterého příčina v čase předchází následek. Naopak z pohledu pragmatismu se „*přítomnost musí vyrovnat s celou řadou historických skutečností, ale důsledky, které tyto skutečnosti mají [na přítomnost], jsou zprostředkovány pozorností a interpretací aktéra, a proto je skutečný dopad historických skutečností nejasný*“ (Flaherty – Fine 2001: 151). Mead byl silně ovlivněn Darwinovou teorií evoluce, Meadovu perspektivu proto můžeme označit jako evolucionistickou (Strauss 1991). Kreativní lidskou inteligenci (sebe si uvědomující a interpretující myšlení) ovšem nevnímá jako protiklad přírody, ale jako důsledek a součást přirozeného (přírodního) vývoje (Joas 1997: 176).

Jako evolucionista přistupoval Mead k „novosti“ se vší vážností: důsledky nemohou být redukovány na jejich příčiny. Minulost sama o sobě není přístupná vědeckému poznání v tom smyslu, že nemůže být kompletně rekonstruována a s definitivní platností reinterpretována. Minulost sama o sobě nemá žádný význam, svůj význam nabývá teprve ve vztahu k přítomnosti (a budoucnosti). Jak poznamenává Strauss, v Meadově perspektivě „*neexistuje jedna jediná minulost, která může být zachycena ve své vlastní podstatě, ale minulost rekonstruovaná ze současného úhlu pohledu*“ (Strauss 1956: x).

Jak ale podotýká Joas (1997: 176–181), Mead zároveň odmítá skeptické argumenty relativistů, kteří tvrdí, že vzhledem k interpretativnímu charakteru historie není možné žádné poznání a že pravda je inherentně relativní. Poznání (ve smyslu hrubé rekonstrukce minulosti ukotvené v současném kontextu) je podle Meada (podle pragmatismu) možné, jakkoliv takové poznání nemá univerzální platnost a jeho validita se proměňuje v souvislosti s tím, jak v přítomnosti čelíme novým a neočekávaným událostem. V důsledku novosti událostí vynořujících se v přítomnosti a v důsledku kreativní interpretace těchto událostí člověkem musí vědec na cestě k poznání aplikovat strategii „*rekonstrukční interpretace kauzálního řetězce*“ (Tamtéž: 177). Takové poznání ale není univerzálně platné, protože (pouze) zachycuje „*pravdu, která náleží k přítomnosti. Pozdější přítomnost bude pravdu rekonstruovat ze svého vlastního nově se vynořivšího stanoviska*“ (Mead 1932: 31).⁵ Jak můžeme vidět z tohoto krátkého expoé, Meadova teorie času nám umožňuje ukotvit teorii rolí v pragmatické (interpretativní) tradici ve výzkumu mezinárodních vztahů a analýzy zahraniční politiky (Kratochwil 2006, 2007a, 2007b; Friedrichs – Kratochwil 2009; Bauer – Brighi 2009; v českém prostředí viz Kořan 2008). Můžeme říci, že konceptualizace časovosti v rámci symbolického interakcionismu a teorie rolí může být odpovědí na Kratochwilovu výzvu, aby studium politiky věnovalo náležitou pozornost studiu interpretací historie (Kratochwil 2006: 7). Teorie rolí může sloužit jako pragmatická alternativa k pozitivistickým teoriím a modelům zahraniční politiky.

ONTOLOGICKÉ DŮSLEDKY

Symbolický interakcionismus zaujímá středovou pozici v ontologické dichotomii mezi individualismem (aktér) a holismem (struktura). Tuto v zásadě strukturacionistickou⁶ pozici následně přejala nejenom teorie rolí v rámci analýzy zahraniční politiky (Harnisch 2012: 52), ale také mainstreamový sociální konstruktivismus v teorii mezinárodních vztahů (Wendt 1987, 1992, 1999). Podle tohoto strukturacionistického argumentu dochází (interakcí) k vzájemné konstituci aktérů (*agents*) a sociální struktury (*structure*). Můžeme tvrdit, že podobně i při konceptualizaci vztahu mezi jednáním aktéra a *historickým* kontextem zaujímá Meadova teorie času středovou pozici mezi individualismem a strukturálním (historickým determinismem).

Pro Meada jsou „*minulosti, k nimž se vztahujeme, zároveň nezměnitelné i změnitelné*“ (Mead 1932: 2; viz též Šubrt 2002: 97).⁷ Minulosti jsou nezměnitelné (strukturální) v tom smyslu, že určité události (v našem případě třeba mezinárodní krize), a ne jiné se musely odehrát před tím, než byly aktérem rekonstruovány, než jim byl dán význam a než byly

takto „osmyslené“ historické události využity pro porozumění přítomnosti (Maines – Sugrue – Katovich 1983: 164). Podle Joase (1997: 177) Mead nikdy nezpochybnou objektivitu času. Maines, Sugrue a Katovich pak mluví o „*implicitně objektivní minulosti*“ (Maines – Sugrue – Katovich 1983: 164). Minulost je tedy objektivní (a v tomto smyslu nezměnitelnou) podmínkou přítomnosti.

Minulost je však zároveň změnitelná (*revocable*), a to díky lidské kreativě, která jednotlivcům (a potažmo státům) umožňuje „*dát jejich minulosti do souladu s jejich přítomnostmi*“ (Strauss 1997: 69; viz také DeGloma 2009: 205–267). „Struktura (historických) událostí“ sice podmiňuje přítomnost, nikoliv ovšem v deterministickém slova smyslu.⁸ Vazba mezi minulostí a přítomností je zřejmá teprve z retrospektivy a nemůže být nikdy úplně zrekonstruována a poznána. Paměť (a kolektivní paměť) je produktem selekce a interpretace, které jsou nevyhnutelnou součástí kognitivního procesu člověka. Interpretace tedy není pouhou možností, kterou nám poskytuje lidská kreativita, ale i nutností, chceme-li porozumět přítomnosti. Mead tvrdí, že jednotlivé události, které se průběžně vynořují v přítomnosti, mohou být spojeny ve smysluplný celek jenom lidskou schopností interpretace (Flaherty – Fine 2001: 151). Jinými slovy, minulost je průběžně rekonstruována a reinterpretována proto, aby mohla být jako „(historická) zkušenost“ použita k pochopení (osmyslení) nových událostí vynořujících se v přítomnosti. Hlavní funkcí minulosti (přesněji řečeno, interpretace minulosti – historické zkušenosti) je obnovení kontinuity mezi minulostí, přítomností a budoucností.

DIMENZE KONSTITUOVÁNÍ NÁRODNÍ ROLE

V této a v následujících částech článku představíme modifikovaný konceptuální rámec teorie rolí v analýze zahraniční politiky. Pokusíme se národní roli analyticky rozložit ve čtyřech dimenzích. V první dimenzi budeme teoretizovat, jak se národní role mohou lišit podle relativního významu alterního aspektu *self* („*me*“) na jedné straně a *ego* aspektu („*I*“) na straně druhé. V druhé dimenzi se zaměříme na otázku, kdo je tím druhým, který se prostřednictvím alterního aspektu *self* podílí na formování národní role, a do jaké míry aktér přebírá roli významného druhého nebo zobecnělého druhého. V rámci třetí dimenze budeme teoretizovat, jakou roli hraje minulost při vynoření kolektivního *self* (národní role). Konečně ve čtvrté dimenzi budeme rozlišovat dvě modalities vztahu mezi já (*self*) a tím druhým (*other*): ztotožnění nebo vymezení.

Relativní význam alterního aspektu *self* („*me*“): Jak důležití jsou ti druzí pro konstituci národní role?

Ego aspekt národní role

Symbolický interakcionismus a teorie rolí předpokládají, že národní role (kolektivní *self*) může být analyticky rozložena na dva aspekty: *ego* („*I*“) a *alter* („*me*“). *Ego* aspekt („*I*“) reprezentuje instinktivní, impulzivní a neredukovatelnou odpověď organismu na danou situaci (Mead 1934: 175). *Ego* představuje „*vnitřní, samoorganizující aspekt aktérový individuality*“ (Wendt 1994: 385; viz též Harnisch 2011b). Z hlediska ontologie má „*I*“ předsociální a předdiskurzivní povahu, což znamená, že „*I*“ existuje před společenskou interakcí a není ani redukovatelné na produkt diskurzivní struktury (Dunn 1997: 695–696). Z hlediska epistemologie však *ego* („*I*“) předspolečenské není. „*I*“ je impulzivní a nepředvídatelný aspekt národní role, který může být aktérem samým poznán teprve v retrospektivě, „*I*“ se ozřejmuje teprve v dialogu s „*me*“. To, že *ego* aspekt *self* („*I*“) má předspolečenskou a předdiskurzivní povahu, však neznamená útok k materialistickému (biologickému) determinismu a rezignaci na sociální konstruktivismus/interpretivismus, podle kterého se *self* konstituuje symbolickou interakcí. Pouze tvrdíme, že „*drívě než vůbec taková konstituce [self] na symbolické rovině začne, musí dojít k biomateriální samoorganizaci*“ (Schwalbe 1991: 288).

Pokud bychom přeložili Schwalbeho argument z úrovně individuálního *self* na úroveň kolektivního *self* (národní role), dostaneme následující: Dříve než se konstituuje význam národní role (kolektivního *self*) interakcí v mezinárodním systému, musí do jisté míry proběhnout samoorganizační proces na vnitrostátní rovině. Tento *ego* aspekt národní role odpovídá tomu, co Wendt nazývá korporátní identitou státu (*corporate identity*). *Ego* aspekt národní role („*I*“ neboli *corporate identity*) je předspolečenská v tom smyslu, že není formována v průběhu interakcí státu s ostatními aktéry mezinárodního systému, což ovšem nevylučuje její konstituci interakcí mezi aktéry vnitrostátního systému. *Ego* aspekt národní role je konstituován vnitrostátním samoorganizačním, homeostatickým procesem (Wendt 1999: 224–234).

Alterní aspekt národní role

Alterní aspekt národní role („*me*“) můžeme definovat jako (předpokládanou) sadu postojů a potřeb těch druhých. Přesněji řečeno, jedná se o postoje těch druhých, o kterých daný aktér předpokládá, že ovlivňují jeho vlastní jednání. (Mead 1934: 175–176). Aktér (v našem případě stát) získává povědomí o tom, kým je (*self*), tím, že pozoruje a interpretuje reakce těch druhých na jeho vlastní jednání a pohlíží na sebe z perspektivy druhého člověka (Keller 2006: 77). Sebe samy si uvědomíme (naše *self* se stává objektem našeho myšlení) teprve poté, co se naše myšlení pokusí zaujmout postoje a očekávání nějakého druhého člověka (Blumer 1986: 12–13), teprve poté, co se na sebe pokusíme podívat očima toho druhého. Obraz postojů a očekávání toho druhého v našem myšlení pak tvoří alterní část národní role („*me*“). Alterní část národní role („*me*“) odpovídá tomu, co Wendt nazývá sociální identitou státu (*social identity*). Wendt definuje sociální identitu jako sadu „významů, které aktér přisuzuje sám sobě v okamžiku, kdy zaujímá perspektivu druhých“ (Wendt 1994: 385; viz též Harnisch 2011b).

Považujeme za důležité zdůraznit, že alterní část národní role („*me*“) tvoří naše *interpretace* (obrazy) těch druhých (jejich postojů, potřeb a očekávání) získaná v průběhu vzájemné interakce a zprostředkovaná jazykem, nikoliv ti druzí (jejich očekávání) sami o sobě. Ve skutečnosti totiž nikdy nemůžeme „*vidět sebe samy očima toho druhého*“. Ti druzí (sociální kontext jednání aktéra) mají stejný epistemologický a ontologický status jako minulost (historický kontext jednání aktéra). Ti druzí (jejich postoje, očekávání a potřeby) nejsou (stejně jako minulost) sami o sobě přístupní našemu poznání a nemají význam ve své vlastní podstatě. Těm druhým je význam teprve přisouzen kreativním a interpretujícím aktérem. V souladu s pragmatickými východisky můžeme tvrdit, že interpretace těch druhých se proměňuje v souvislosti s tím, jak v přítomnosti čelíme novým, „vynořujícím se“ událostem. Ti druzí jsou průběžně reinterpretováni z pozice současného *self*. Aktér (stát) konstruuje a interpretuje své „druhé“ tak, aby pochopil a „osmyslil“ novou (neočekávanou) událost, které v přítomnosti čelí.

Ti druzí a jejich očekávání nemohou být aktérem nikdy kompletně rekonstruováni a s definitivní platností reinterpretováni, protože očekávání těch druhých jsou aktérovi zprostředkována a signalizována jazykem a praktikami (Harnisch 2011b: 8). „*Me*“ je tedy aktérovou interpretací toho druhého – poststrukturalisté mluví o „*obrazu druhého*“ (*image of the other*). Teprve v průběhu vzájemných interakcí mezi aktérem (*self*) a těmi druhými (*other*) může docházet ke sblížení těchto obrazů (vzájemných očekávání). Tento proces nazýváme socializace.

Dialog mezi aspekty ego a alter

Aspekty *ego* („*I*“) a *alter* („*me*“) jsou v dialektickém vztahu a *jáství* (*self*) se vynořuje touto vnitřní konverzací. Analogicky můžeme tvrdit, že kolektivní *self* (národní role státu) se vynořuje vnitřní konverzací, která může být pozorována ve vnitrostátním politickém diskurzu. Oproti analýze chování jednotlivce máme při analýze zahraničního chování státu tu výhodu, že tento vnitřní dialog mezi „*I*“ a „*me*“ (obrazy těch druhých ve vnitrostátním politickém diskurzu) můžeme přímo pozorovat.

Self (národní role) je tedy vynořujícím se sociálním objektem (Harnisch 2011a). Národní role států se vynořuje z vnitřního dialogu mezi „I“ a „me“, přičemž „me“ je produktem sociální interakce zprostředkované symboly (diskurz, jazyk, neverbální projevy). Národní role jsou relativně stabilní (Chafetz 1997: 664) – do interpretace se promítají zvyky, stereotypy a relativně stabilní pravidla diskurzu. Národní role jsou ale i relativně proměnlivé – do procesu vynoření *self* se promítá i lidská kreativita a nahodilost (nepředvídatelnost „I“). Jak jsem se již zmínil výše, symbolický interakcionismus či teorie rolí zaujímá středovou pozici mezi individualismem, zdůrazňujícím proměnlivost, a strukturalismem, zdůrazňujícím stabilitu. Souhlasím tedy s McCourtem, podle nějž národní role nemůže být konceptualizována jako soubor „fixních povinností“. Role se vynořují v interakci a zároveň poskytují aktérovi představu o struktuře této interakce a možnostech, jak se v rámci této interakce chovat (McCourt 2012: 370).

Významný druhý a zobecnělý druhý: Kdo reprezentuje toho druhého?

Teorie rolí (symbolický interakcionismus) přichází s dvěma argumenty o konstituci národní role (kolektivního *self*). Zaprvé každá národní role je tvořena unikátní kombinací *ego* aspektu („I“) a *alterního* aspektu („me“). Relativní význam *alterního* aspektu („me“), který tvoří aktérova interpretace těch druhých a jejich očekávání, se může vyvíjet a měnit v průběhu času (Beneš – Harnisch 2015: 151). Zadruhé ne všichni „druzí“ jsou stejně významní pro konstituci národní role (kolektivního *self*; viz Wendt 1999: 327). Jak jsme se již zmínil, *alterní* aspekt národní role („me“) je tvořen obrazy těch druhých (jejich postoje a očekávání), jejichž pozici aktér (v našem případě stát) zaujímá ve snaze „vidět sebe sama očima toho druhého“. Ale ne všichni „druzí“, s nimiž aktér (stát) interaguje, plní tuto úlohu, ne všichni „druzí“ se podílejí na konstituci aktérova *self* (národní role). Aby se vypořádal s touto skutečností, zavádí symbolický interakcionismus (teorie rolí) koncepty *významný druhý* (*significant other*) a *zobecnělý druhý* (*generalized other*). Významný druhý je konkrétní osoba, „*primární socializační aktér, jako například rodiče či sourozenci, případně jiný aktér, který nás výrazně ovlivňuje díky svým materiálním či nemateriálním [ideovým] kapacitám*“ (Beneš – Harnisch 2015: 150; viz též Harnisch 2011b: 11; Blumer 1986: 13). Osoba (významný druhý), která jedince tímto způsobem výrazně formuje, se může měnit (Harnisch 2012: 55). Zobecnělý druhý je abstraktní osoba – ideální typ reprezentující kolektivní postoje a očekávání v mysli jedince. Tím, že si jedinec (v našem případě stát) osvojuje roli zobecnělého druhého, vlastně zaujímá zobecnělé postoje a očekávání společnosti jako celku (Mead 1934: 161–167). Generalizovaný druhý reprezentuje a zahrnuje zobecnělé postoje a očekávání všech členů příslušné sociální skupiny (Harnisch 2011a: 40).

Symbolický interakcionismus, tak jak byl formulován v sociální psychologii, předpokládá, že „ten druhý“ se mění v průběhu života jedince. Ve formování „jáství“ (*self*) jednotlivce hrají zpočátku klíčovou roli významní druzí (rodiče). Počet významných druhých se postupně zvyšuje, a jak individuum dospívá, stává se rozhodující reflektovaný kolektivní postoj skupiny či organizované společnosti, zobecnělý druhý (Havlík 2011). Symbolický interakcionismus předpokládá, že v průběhu vývoje jednotlivce nabývá *alterní* část („me“) na významu. Jinými slovy, pohled Meada a sociální psychologie na vývoj jednotlivce je evolucionistický, progresivistický. Na úrovni států (kolektivního *self*) však tento předpoklad není udržitelný. V konceptualizaci národní role (kolektivního *self*) tento evolucionistický předpoklad opouštím. Tvrdím, že *alterní* část („me“) národní role může v čase posilovat, ale i oslabovat.

Historické self a historický významný druhý: Jakou roli hraje minulost při formování národní role?

Meadova konceptualizace vztahu mezi jednotlivcem a společností, o které pojednávala předcházející část, se stala pevnou součástí teorie rolí v analýze zahraniční politiky

a sociálního konstruktivismu v teorii mezinárodních vztahů. V následující části se zaměřím na Meadovu konceptualizaci vztahu mezi přítomností a minulostí, která doposud unikala pozornosti obou disciplín. Konceptuální rámec teorie rolí se doposud omezoval na dynamiku mezi *ego* aspektem („I“) a alterním aspektem („me“), v následující části konceptuální rámec doplním o dimenzi časovou.

Vycházím z teoretického argumentu, že národní role (*self*) se vynořuje nejenom symbolickou interakcí mezi aktérem a společností (Harnisch 2011a: 38), ale i interakcí mezi minulostí, přítomností a budoucností (Flaherty – Fine 2001: 157). Časový rozměr formování kolektivního *self* (národní role) je ve své podstatě také intersubjektivní proces (DeGloma 2009: 214).

Skutečnost, že konstituce *self* (národní role) má nejenom relační rozměr (konstituce interakcí s ostatními členy společnosti), ale i časový rozměr (konstituce interakcí s minulostí) zdůrazňují ti sociologové, kteří berou Meadovu teorii času vážně. *Self* (národní role) se vynořuje v souvislosti s tím, jak se jednotlivec (stát) snaží najít své místo ve společnosti, ale i v čase. Podle Emirbayera a Mischové má kontext, ve kterém aktér jedná, relační i časový charakter (1998: 963). Aktérství (*agency*) definují jako „*pojetí lidského vědomí, které je charakteristické svojí společenskostí [sociality] – schopností být časově a relačně součástí vícero systémů*“ (Tamtéž: 968).

Argument, že *self* (národní role) se vynořuje v dialogu, který vede *ego* s minulostí, byl konceptualizován pojmem „*časové vymezování se*“ (*temporal othering*). Přesněji řečeno, *self* (národní role) se vynořuje časovým vymezováním, v němž je „ten druhý“, vůči kterému se vymezují, umístěn v minulosti spíše než v přítomnosti. Můžeme rozlišit několik typů „těch druhých“ umístěných v minulosti: historické *self*, historický významný druhý či historický zobecnělý druhý. Prvním typem historického druhého, ve vztahu k němuž se utváří aktérovo sebepojetí, může být minulost aktéra samého. V tomto případě je alterní část národní role tvořena obrazem aktérovy minulosti (jeho dřívějších postojů, potřeb a očekávání). Další typy historického druhého – historický významný druhý a historický zobecnělý druhý – jsou vlastně analogiemi významného druhého a zobecnělého druhého, ovšem tentokrát umístěnými v minulosti.

Proces časového vymezování (*temporal othering*) byl analyzován nejenom v sociologii (DeGloma 2009), ale i mnohými konstruktivisty či poststrukturalisty v teorii mezinárodních vztahů a analýze zahraniční politiky. V evropských studiích a analýze zahraniční politiky byl pojem časového vymezování se (*temporal othering*) využit Olem Wæverem (1998) a Thomasem Diezem (2004). Podle Wævera a Dieze je kolektivní *self* Evropské unie utvářeno ve vztahu (v protikladu) k minulosti samotné Evropy. Podle nich je tím druhým, vůči němuž si EU formuje svoje sebepojetí, minulost Evropy plná válek a nestability (Wæver 1998, 2005; Diez 2004). V podobném duchu se nese i stávající výzkum kolektivního *self* (národní role) Německa v rámci teorie rolí. Koncept civilní mocnosti, který bývá při výzkumu německé role často používán (Kirste – Maull 1996; Maull 1990), reflektuje skutečnost, že německá národní role (kolektivní *self*) byla utvářena v protikladu k minulosti samotného Německa (Beneš – Harnisch 2015: 152–154).

V takovýchto situacích jedinec (stát) přistupuje k vlastní minulosti jako k něčemu cizímu a vytváří sebepojetí tím, že zavrhuje svoji vlastní minulost. Jednotlivec či stát se vztahuje ke své vlastní minulosti jako k třetí osobě (on, ona, oni) a jeho vlastní minulost představuje největší hrozbu, vůči níž je jeho *self* (národní role) formováno. Vzhledem k tomu, že „ten druhý“ je vlastně „historické já“, můžeme mluvit o „*časově rozštěpeném self*“ (DeGloma 2009: 205–267). Jednotlivec (stát) opírá svoje sebepojetí (identitu) o zavržení svého starého „já“ (respektive toho, co symbolizuje) – národní role se tedy vynořuje symbolickou interakcí mezi minulou a současnou verzí *self*. Konstruktivisté, kteří analyzovali proces vymezování vůči historickému *self* (*temporal othering*), tvrdí, že časové vymezování se je inkluzivnější, reflexivnější a méně antagonistické než standardní relační (prostorové) vymezování se (*othering*; Diez 2004: 320–321). Důvodem je to, že

jednotlivec (stát) se nevymezuje negativně vůči nějakému konkrétnímu druhému, ale vůči své vlastní minulosti.

Zatímco Diez chápe časové vymezování se (*temporal othering*) jako alternativu vůči standardnímu vymezování (*othering*), Prozorov jde dál v tom smyslu, že oba procesy chápe jako komplementární (Prozorov 2011). Podle Prozorova nelze oddělit relační (prostorovou) a časovou rovinu utváření *self* (národní role). Oba procesy vymezování se vůči jinakosti působí současně – obraz toho druhého vymezeného prostorově a relačně se překrývá s obrazem toho druhého vymezeného časově. Prozorov například tvrdí, že v konkrétním případě Evropské unie se časově vymezená jinakost (neklidná historie Evropy) překrývá s relačně (prostorově) vymezenou jinakostí (neklidný Balkán). Podle Prozorova je každý obraz časové jinakosti (tj. historický významný druhý) manifestován prostřednictvím obrazu nějaké aktuální relační nebo prostorové jinakosti (tj. významný druhý) a naopak (Tamtéž).

Konstruktivisté (Wæver, Diez) i poststrukturalisté (Prozorov) teoretizují pouze jednu modalitu konstitutivního vztahu mezi *self* a tím druhým (*other*): diferenciaci (negativní vymezení se vůči tomu druhému). Jak si však ukážeme níže, modalita konstitutivního vztahu mezi *self* a *other* může být nejenom negativní (vymezení vůči tomu druhému), ale i pozitivní (ztotožnění s tím druhým). V případě pozitivní modality se jednotlivec (stát) ztotožní se svým historickým *self* (či s historickým významným druhým). Interpretace jeho vlastní minulosti (jeho minulých postojů, potřeb a očekávání) se tak stává integrální součástí jeho přítomného já. Jednotlivec či stát se ke své vlastní minulosti vztahuje pomocí první osoby (já, my). Minulost je rekonstruována a reinterpretována jako časová extenze současného *self*, což znamená, že se stírá hranice mezi *self* a historickým *self*.

Neměli bychom zároveň zapomínat, že *self* se nevynořuje interakcí mezi *self* a historickým *self* (tj. vymezením vůči němu, nebo naopak ztotožněním s ním), ale mezi *self* a aktérovou interpretací (obrazem) historického *self*, tedy aktérovou interpretací jeho vlastní minulosti. Jak jsme se zmínili výše, minulost je (ontologicky) podřazena přítomnosti a právě přítomnost „činí minulost možnou“ (Maines – Sugrue – Katovich 1983: 163). Významy, které jednotlivci a potažmo státy přisuzují vlastní minulosti, se průběžně proměňují v souvislosti s tím, jak se v současnosti vynořují nové, neočekávané události, kterým se snažíme porozumět (přisoudit význam). Naše vlastní minulost je hypotetická a přežívá pouze v našem vědomí.

Modalita konstitutivního vztahu mezi self a tím druhým: Ztotožnění s tím druhým, nebo vymezení vůči tomu druhému?

Symbolický interakcionismus a poststrukturalismus: metateoretická východiska

Je možné usmířit a zkombinovat perspektivy symbolického interakcionismu a poststrukturalismu? Domnívám se, že ano. Tím nejdůležitějším styčným bodem mezi symbolickým interakcionismem a poststrukturalismem je epistemologická prioritizace jazyka a komunikace a s tím související zájem o interpretaci a formování významu ve společnosti. Myšlení, význam a jednání se utvářejí teprve skrze jazyk. „*Obě teoretické pozice zdůrazňují mnohotvárnost a proměnlivost významů a procesní [interakční], nejistý a podmíněný charakter lidské komunikace a jednání*“ (Dunn 1997: 115; viz též Callero 2003: 116). Poststrukturalisté ve společenských vědách i v teorii mezinárodních vztahů a zahraniční politiky (Campbell 1998; Hansen 2006; Doty 1993; Neumann 1996) více či méně sdílejí všechny tři kanonické principy symbolického interakcionismu zformulované Blumerem (1986: 2): 1. Lidé ve vztahu k předmětům jednají podle toho, jaký význam jim přisuzují. 2. Význam těchto předmětů (lidí i věcí) se vytváří a vynořuje v sociální interakci („praxi“ v poststrukturalistické terminologii – viz Campbell 1998: 8; Doty 1993) mezi jednotlivcem

a těmi druhými. 3. Tyto významy se mění v procesech interpretace, jimiž se člověk vypořádává s předměty kolem sebe.

Obě teorie se nicméně liší v ontologické otázce (ne)existence předdiskurzivní části *self* („I“). Jak si ale ukážeme níže, rozdíly v přístupech obou teorií jsou nakonec menší, než se může na první pohled zdát.

Podle symbolického interakcionismu se na formování *self* podílí i předdiskurzivní element „I“, který je nepředvídatelný a impulzivní (tedy může sloužit jako zdroj změny), ale zároveň je sám o sobě (a sám pro sebe) nepoznatelný. „I“ je poznatelné (dostává význam) teprve v retrospektivě, poté, co vstoupilo do vnitřní konverzace s „me“. Tato vnitřní konverzace mezi „I“ a „me“, která dává vzniknout *self*, může být modelována lingvistiky. Jinými slovy, podle symbolického interakcionismu „*je self strukturováno v diskurzu a skrze diskurz, aniž by nakonec bylo redukováno na diskurz*“ (Dunn 1997: 696). Podle Dunna a některých dalších symbolických interakcionistů (Canales 2000; Denzin 2001) je konvergence mezi symbolickým interakcionismem a poststrukturalismem možná: Meadova pragmatická sociální psychologie umožňuje teoretizovat formování identity jednotlivce ve společnosti a zároveň respektuje diskurzivní charakter tohoto procesu (Dunn 1997: 704).

Na politicko-normativní rovině se poststrukturalisté snaží o kritické narušení stávajícího politicko-společenského řádu postaveného na diskurzivně konstruovaných a hierarchizovaných polaritách (například *civilizovaný/barbarský, mužský/ženský*), které vedou ke společenské a kulturní nerovnosti a vyloučení. Na teoreticko-analytické rovině však poststrukturalismu hrozí, že sklouzne k determinismu a nihilismu, protože má potíže teoretizovat a konceptualizovat změnu ve společnosti a lidské aktérství (*agency*) jako takové (Bleiker 2003: 28–29). Způsob, jakým se poststrukturalismus s touto kritikou a těmito problémy vypořádává, naznačuje sblížení s (meta)teoretickou pozicí symbolického interakcionismu.

Poststrukturalisté odmítají představu, že „vše je diskurz“, jako příliš zjednodušující. Dokonce i typičtí představitelé (radikálního) poststrukturalismu Laclau a Mouffeová zdůrazňují, že „*skutečnost, že každý objekt je konstituován jako objekt diskurzu, nijak nesouvisí s otázkou, zda existuje svět mimo myšlení nebo s opozicí mezi [ontologickým] realismem a idealismem*“. Události „*nepochybně existují v tom smyslu, že se udály tady a teď, nezávisle na mé vůli*“ (Laclau – Mouffe 2001: 108). Teprve jejich specifická, jejich význam a podoba jejich konstrukce jako objektů závisí na struktuře diskurzivního pole. Poststrukturalismus tedy nepopírá existenci předdiskurzivního světa (události), pouze tvrdí, že tyto události se mohou vynořit jako objekty teprve v diskurzu (Campbell 1998: 6). Odmítnutí teze „vše je diskurz“ najdeme i v poststrukturalistických textech, které teoretizují a konceptualizují lidské aktérství (*agency*). Například podle Bleikera neplatí, že „vše je diskurz“, ale že „vše je v diskurzu“. To znamená, že věci existují mimo diskurz, ale přistupovat k nim můžeme pouze optikou diskurzu (Bleiker 2003: 28).

Laclau a Mouffeová zdůrazňují, že smyslem jejich poststrukturalistické teorie je překonání dichotomie *mysl/tělo, ideje / materiální svět (nadstavba/základna* v klasickém marxismu). „*Zdůrazňujeme materiální charakter každé diskurzivní struktury*“ (Laclau – Mouffe 2001: 108; viz též Hansen 2006: 19). Podotýkám, že snaha o překonání dualismu *mysl/tělo* stojí i v pozadí Meadova pragmatismu (Madzia 2009). Právě proto Mead nevnímal lidskou kreativitu a interpretaci (ideje, diskurz) jako protiklad přírody (materiálního světa), ale jako důsledek a součást přirozeného (přírodního) vývoje (srovnej Joas 1997: 176).

Ztotožnění s tím druhým

Podle symbolických interakcionistů vede posilování alterní části *self* („me“) k postupnému ztotožnění jednotlivce (státu) s těmi druhými (s mezinárodním společenstvím). Jak poznamenává Rumeliliová, symbolický interakcionismus nechápe toho druhého (*other*) jako nositele a reprezentanta odlišnosti (Rumelili 2004: 30). Symbolický interakcionismus definuje toho druhého jako aktéra (významný druhý) či skupinu (zobecnělý druhý),

jejichž role postupně přebíráme a s nimiž se ztotožňujeme díky vzájemné interakci. Jak jsem se již zmínil, aktér v průběhu interakce pozoruje a interpretuje reakce těch druhých na své vlastní jednání a pohlíží na sebe z perspektivy druhého (Keller 2006: 77). Zaujímá (předpokládané) postoje a očekávání nějakého druhého, které jsou tímto internalizovány. Aktér (v našem případě stát) se pozitivně ztotožňuje s tím druhým, který je (podle symbolického interakcionismu) aktérem vnímán jako podobný, jako „*neohrožující prodloužení sebe sama*“ (Rumelili 2004: 34). Posilování alterní části („*me*“) zároveň pozitivně ovlivňuje stabilitu společenských institucí, protože společenská integrace a stabilita formálních společenských institucí je podmíněna vytvořením *self*, které je s to internalizovat roli zobecněného druhého. Stabilní společenské instituce se vytvoří, jakmile jednotlivci přijmou „*postoje společenství, tedy zobecnělý postoj*“ (Mead 1934: 167).

Toto symbolicko-interakcionistické pojetí vztahu mezi aktérem (*self*) a tím druhým (*other*) přejal mimo jiné i Habermas ve své teorii komunikativního jednání (Harnisch 2011a: 36–37; Fine 1993: 66). Jak poznamenává Harnisch, habermasovské čtení symbolického interakcionismu chápe alterní část *self* („*me*“) jako nositele morálního svědomí (Harnisch 2011a: 52). Alterní část („*me*“) umírňuje a „civilizuje“ *self*, umožňuje spolupráci mezi jednotlivci (respektive mezi státy) a posiluje kohezi společnosti. Stát, v jehož národní roli dominuje alterní část, vnímá mezinárodní instituce jako legitimní. Naopak *self* (národní role), kterému dominuje *ego* aspekt („*I*“) se na behaviorální rovině projevuje odmítáním očekávání společnosti (těch druhých).

Vymezení vůči tomu druhému

Symbolicko-interakcionistické (respektive habermasovské či liberálně-konstruktivistické) pojetí vztahu mezi aktérem (*self*) a tím druhým (*other*) tvrdě kritizují poststrukturalisté a kritičtí konstruktivisté (Rumelili 2004; viz též Neumann 1996). Na rozdíl od symbolického interakcionismu vycházejí poststrukturalisté z předpokladu, že odlišnost a binární protiklady jsou nezbytné pro vynoření a udržení významu věcí. Binární protiklady (například *civilizovaný/barbarský*, *vyspělý/rozvojový*) jsou odděleny fluidní a nestabilní hranicí, zároveň tento vzájemně vylučující vztah v sobě nese hierarchické pořadí upřednostňující jednu z polarit (Derrida 1976). Analogicky poststrukturalisté přistupují k formování identity aktéra. Sami sobě dáváme význam vymezováním vůči jinakosti reprezentované tím druhým a prostřednictvím artikulace hranic vymezujících *self* od toho druhého (*other*; viz Campbell 1998: 8). Poststrukturalisté považují *self* za produkt moci. „*Individuum není jakýmsi elementárním základem, [...] materiálem, na který moc působí a naráží a který si tato moc podmaňuje a drtí. [...] Individuum není ve vztahu s mocí, ale je, jak věřím, jejím hlavním produktem*“ (Foucault 1980: 98). Jak poznamenává Callero, z Foucaultovy perspektivy je *self* „*donuceno existovat*“ širší diskurzivní strukturou. Nestává se z něj aktér obdařený unitárním *self*, esenciální podstatou a nezávislým vědomím (Callero 2003: 117–118).

Radikální poststrukturalisté jako Campbell (1998) tvrdí, že kolektivní *self* (národní role) se vynořuje a je udržováno neustálým zobrazováním (reprodukcí) radikálně odlišného druhého, neustále se reprodukujícím diskurzem strachu a existenciálního ohrožení. Campbell ve své práci zkoumal vztah mezi identitou USA a jejich zahraniční politikou. V tomto konkrétním případě je identita USA udržována zobrazováním radikálně odlišného druhého a existenciální hrozby v podobě „rudé hrozby“ SSSR a později „radikálního islamismu“ v podobě Al-Káidy. Pro strukturalisty stále platí, že věci mohou být poznány (tedy získávají svůj význam) pouze skrze to, čím nejsou. Analogicky existence *self* vždy předpokládá existenci nějakého odlišného druhého (Rumelili 2004: 29–34).

Kontinuum mezi ztotožněním a vymezováním

V této části argumentuji, že symbolicko-interakcionistický proces „ztotožnění“ a poststrukturalistické „vymezení“ můžeme také vnímat jako dva extrémy na kontinuu modalit

konstitutivního vztahu mezi *self* a tím druhým. Pokusím se najít styčné body a překryvy v představách obou teorií o konstitutivním vztahu mezi *self* a tím druhým.

Symboličtí interakcionisté často předpokládají, že *self* (tedy národní role) se vynořuje během ztotožnění s druhým (s významným druhým, se zobecněným druhým, s historickým *self* či s historickým významným druhým). Jednotlivec (stát) si v procesu uvědomování sebe sama vytváří pozitivní obraz toho druhého, s nímž se ztotožňuje.

Symboličtí interakcionisté tvrdí, že *self* se vynořuje při zaujímání postojů a očekávání toho druhého (snaha vidět sebe sama očima toho druhého), a zároveň opomíjejí možnost, že by se *self* mohlo utvářet i vymešováním vůči jinakosti toho druhého. V podobném duchu se nese většina Meadových textů. Na druhou stranu se zdá, že sám Mead si uvědomoval, že sebezpojetí jednotlivce se může vytvářet „*možná i jednodušeji a snáze*“ skrze „*nepřátelské impulzy*“ sebezprotektce (Mead 1934: 304). Sebastian Harnisch popisuje tento proces utváření *self* jako „*zamítavou sebeidentifikaci*“ (*adverse self-identification*; Harnisch 2011a: 46–47), která připomíná poststrukturalistický proces vymešování vůči tomu druhému jako jinakosti. Jak poznamenává Harnisch, sám Mead se k možnosti negativní zamítavé sebeidentifikace dostává v okamžiku, kdy svoji pozornost přesouvá z oblasti sociální psychologie (formování *self* jednotlivce) do oblasti zahraniční politiky (formování kolektivního *self* států).⁹

Naopak poststrukturalisté předpokládají, že *self* (tedy národní role) se vždy vynořuje ve vztahu k jinakosti (*difference*). Radikální poststrukturalisté jako Campbell tvrdí, že vztah *self* k jinakosti má vždy podobu negativního vymešování (*othering*) vůči této jinakosti, která je zobrazována jako hrozba (Campbell 1998: 69–78). Aktér si při uvědomování sebe sama vytváří více či méně negativní obraz toho druhého, vůči němuž se vymezuje. Ovšem umírněnější poststrukturalisté (Lene Hansenová či Bahar Rumeliliová) připouštějí, že konstitutivní vztah mezi aktérem (*self*) a tím druhým (*other*) nemusí mít za každých okolností podobu negativního vymešování. Podle Rumeliliové se identita vždy diskurzivně utváří ve vztahu k nějaké jinakosti. Tento vztah může mít různou podobu (Rumelili 2004: 36). Podobně i podle Hansenové může obraz toho druhého, jak si ho aktér vymešováním vůči druhému vytváří, oscilovat od radikální odlišnosti k familiárnosti (Hansen 2006: 34–37).

Příkladem středových pozic mezi ztotožněním a vymešováním (*othering*) je vzájemné uznání (*recognition*) nebo spojování (*association*; Rumelili 2004: 36–39). Vzájemné uznání je konstitutivní vztah mezi *self* a tím druhým, který sice zdůrazňuje a potvrzuje vzájemnou jinakost, ale ten druhý není zobrazován jako identitární hrozba jako v případě vymešování (*othering*). Na druhou stranu se vztah uznání liší od vztahu ztotožnění s tím druhým v tom smyslu, že reprodukuje a posiluje vzájemnou jinakost. Vzájemné uznání může být spojeno s představou nadřazenosti *self* nad těmi druhými. Příkladem může být podle Rumeliliové konstitutivní vztah mezi demokratickými státy a těmi druhými (nedemokratickými). Identita demokratických států je konstituována a udržována diskurzivním vztahem (a s tím spojenými praktikami) s těmi druhými – nedemokratickými státy. Bez této jinakosti ztrácí „demokratický stát“ svůj smysl a význam.

RELATIVNÍ VÝZNAM ALTERNÍHO ASPEKTU SELF („ME“) VS. MODALITA VZTAHU MEZI SELF A OTHER

Jak jsme se zmínili výše, alterní aspekt *self* („*me*“) je vždy tvořen obrazem toho druhého, tak jak je interpretován v mysli aktéra („*me*“ je aktérovou interpretací postojů, potřeb a očekávání toho druhého). Tím, že si mysl aktéra představuje postoje a očekávání toho druhého, si aktér uvědomuje sebe sama (*self* se stává nejenom subjektem, ale i objektem jeho myšlení).

Jak souvisí teze o alterní části *self* („*me*“) s tezí o existenci dvou modalit konstitutivního vztahu mezi jednotlivcem (*self*) a tím druhým (*other*): ztotožnění vs. vymezení? Domnívám se, že obraz toho druhého, který si jednotlivec vytváří ve své mysli („*me*“)

a který je podle symbolického interakcionismu nezbytným předpokladem k tomu, aby si jednotlivec uvědomil sebe sama (*self* jako objekt myšlení), tedy může být buď „pozitivní“, nebo „negativní“. V souladu se základní premisou symbolického interakcionismu tvrdím, že *self* se vynořuje ve vnitřní konverzaci mezi „I“ (impulzivní a nepředvídatelnou reakcí organismu) a „me“ (obrazem toho druhého v aktérově mysli). K tomu je však třeba dodat, že tato vnitřní konverzace může mít buď podobu ztotožnění (pozitivní obraz toho druhého), nebo vymezení (negativní obraz toho druhého).

Je tedy třeba rozlišovat mezi robustním alterním aspektem (relativním významem, který má obraz toho druhého pro konstituci *self*) a modalitou vztahu vůči tomu druhému (pozitivní obraz toho druhého vs. negativní obraz toho druhého). Robustnost alterního aspektu („me“) nesouvisí s mírou spolupráce mezi jednotlivými členy společnosti, ale se stabilitou (předvídatelností) vzájemných vztahů, ať již mají tyto vztahy podobu spolupráce, nebo soupeření. Posilování alterního aspektu znamená, že sebezpetí aktéra odráží jeho představu o potřebách a očekáváních těch druhých, postupně tak dochází ke sdílení očekávání (ať již pozitivních, nebo negativních) o povaze a úmyslech těch druhých.

V teorii mezinárodních vztahů rozpracoval tento argument Alexander Wendt ve své sociálněkonstruktivistické teorii mezinárodních vztahů. Wendt zdůrazňuje, že „*neexistuje souvislost mezi silou sdílených idejí či kultury v systému a rozsahem spolupráce*“ (Wendt 1999: 251). Robustnost alterního aspektu („me“) v zásadě odpovídá Wendtovu pojmu „*stupeň internalizace kultury*“ (*degree of culture internalisation*; Tamtéž: 266–268).

To, zda bude mít tato kultura kooperační, nebo konfliktní charakter, závisí na modalitě konstitutivního vztahu mezi jednotlivcem (*self*) a tím druhým (*other*). Modalita vztahu mezi *self* a *other* v zásadě odpovídá Wendtovu pojmu „*kultura anarchie*“ (*culture of anarchy*). Ta může nabývat podoby hobbesovské, lockovské či kantovské kultury anarchie (Tamtéž: 246–312). Ztotožňuje se jednotlivec s obrazem toho druhého, který si vytvořil v mysli, nebo se vůči němu vymezuje? Formování národní role (kolektivního *self*) v procesu ztotožňování sebe s tím druhým (se zobecněným druhým) vede ke „*kultuře spolupráce*“ (kantovská kultura anarchie) a ke vzniku formálních mezinárodních institucí či mezinárodních organizací. Členství státu v mezinárodní organizaci se stává nedílnou součástí jeho sebezpetí, jeho národní role.

Naopak formování národní role vymezováním se vůči tomu druhému jako jinakosti a existenciální hrozbě vede ke „*kultuře nepřátelství*“ (hobbesovská kultura anarchie; Tamtéž: 259–263). Hobbesovská kultura anarchie odpovídá situaci, kdy se jednotlivé státy vůči těm druhým (ostatním) situují do rolí nepřátel – takováto struktura rolí znemožňuje vytvoření formálních (mezinárodních) organizací. Antagonismus mezi jednotlivci se stává (společenskou) normou, což podle Meada vede k „*destrukci veškerých lidských společenských organizací*“ (Mead 1934: 304). Je však potřeba připomenout, že proces utváření *self* vymezováním vůči tomu druhému jako jinakosti není o nic méně sociální než proces utváření *self* ztotožněním s tím druhým. Dokonce i Mead v určitý okamžik připouští, že „*základní sociálněpsychologické impulzy, [...] které vedou k sociálnímu antagonismu mezi jednotlivci, [...] tedy ty, které vedou k nepřátelským postojům a vztahům [...], nejsou v tom nejširším a striktně nenormativním slova smyslu [...] o nic méně sociální než [...] impulzy vedoucí k přátelství a spolupráci mezi jednotlivci*“ (Tamtéž: 303–305).¹⁰ Jinými slovy, alterní (sociální) aspekt *self* („me“) může být tvořen i negativním obrazem toho druhého jako jinakosti, vůči níž se jednotlivec vymezuje. Meadovy „*sociálněpsychologické impulzy vedoucí k antagonismu*“ jsou vlastně tím, co poststrukturalisté nazývají procesem vytváření *self* vymezováním vůči jinakosti reprezentované tím druhým.

ZÁVĚREM

Cílem tohoto článku bylo obohatit konceptuální rámec teorie rolí v analýze zahraniční politiky o koncepty a teoretické argumenty, které vycházejí jednak z Meadovy teorie času, jednak z poststrukturalistických tezí o konstituci *self*. Výsledkem je konceptuální rámec,

kteřý nám umožňuje analyzovat národní roli a proces jejího utváření podle čtyř dimenzí. První dimenze vyjadřuje relativní význam alterního aspektu národní role, tedy význam, který hrají ti druzí při utváření národní role daného státu. Druhá dimenze zjišťuje, kdo je tím druhým, který se prostřednictvím alterního aspektu („me“) podílí na formování národní role, a do jaké míry aktér přebírá roli významného druhého nebo zobecnělého druhého. Tyto dvě dimenze odpovídají dosavadnímu konceptuálnímu rámci teorie rolí. Článek nově konceptualizuje i třetí a čtvrtou dimenzi národní role. Třetí, časová dimenze se týká rozlišení národní role podle toho, jakou roli hraje minulost (přesněji řečeno její interpretace) při formování národní role. Ten druhý (*the other*) – tedy perspektiva druhého, kterou stát zaujímá ve snaze objektivizovat sebe sama – může být umístěn v minulosti. Národní role se pak vynořuje ve vztahu k historickému významnému druhému, nebo dokonce ve vztahu k historickému já (historické *self*).

Při konceptualizaci časové dimenze národní role vycházíme z Meadovy teorie času, která byla doposud v analýze zahraniční politiky opomíjena. Teorie času tvrdí, že významy, které státy přisuzují vlastní minulosti i minulosti těch druhých, se průběžně proměňují v souvislosti s tím, jak se v současnosti vynořují nové, neočekávané události, jimž se snažíme porozumět (přisoudit význam). Meadova teorie času se ovšem nepromítá jenom do konceptuálního rámce teorie rolí, ale má i poměrně závažné epistemologické a metodologické důsledky. Minulost sama o sobě nemá žádný význam, nabývá jej teprve ve vztahu k přítomnosti (a budoucnosti), přičemž tento její význam se proměňuje v souvislosti s tím, jak stát čelí v přítomnosti novým a neočekávaným událostem. Mead je důležitým představitelem pragmatické filozofie vědy a z jeho teorie času jasně vyplývá preference interpretativních výzkumných metodologií. Při analýze vlivu minulosti (časovost) a těch druhých (jinakost) na utváření národní role si nevystačíme s tradičním pojetím kauzality.

V tomto textu jsem také ukázal, že konceptuální rámec teorie rolí by měl zohledňovat celou širší modalit konstitutivního vztahu mezi státem a „tím druhým“. Konstitutivní vztah mezi *self* a *other* může mít různou podobu, od ztotožnění aktéra s tím druhým až po vymezení vůči tomu druhému jakožto jinakosti. Tvrdím, že obě tyto modalities konstitutivního vztahu mezi aktérem (*self*) a tím druhým (*other*) – symbolicko-interakcionistická a poststrukturalistická – reprezentují dva extrémy jednoho kontinua.

Herněteoretická analýza zahraniční politiky (například Harnisch – Frank – Maull 2011) a poststrukturalistická analýza zahraniční politiky (například Campbell 1998) se dlouhou dobu vzájemně ignorovaly. Teorie rolí a potažmo i symbolický interakcionismus opomíjely poststrukturalistické argumenty o negativním vymezení *self* vůči „tomu druhému“. Tvrdím, že propojování obou teorií dává smysl s ohledem na společný důraz na význam jazyka a komunikace a s tím související procesy interpretace a formování významu ve společnosti. Obě teorie odmítají esencialistické pojetí identity (respektive národní role států) a teoretizují formování *self* (národní role) ve vztahu k těm druhým (*other*). Dílčí spory mezi symbolickým interakcionismem a poststrukturalismem (význam rozdílů a jinakostí v procesu vytváření *self* a (ne)existence předdiskurzivní části *self*) se při bližším pohledu jeví jako méně závažné. I v těchto otázkách jsou si obě teorie blíže, než se může na první pohled zdát.

¹ Samotný pojem symbolický interakcionismus se poprvé objevuje v díle Herberta Blumera (1986), v českém prostředí se Meadově filozofii věnují například Madzia (2009) a k symbolickému interakcionismu pak Znebejáněk (2006).

² V celém textu budu pojmy „kolektivní *self*“ a „národní role“ považovat za synonyma. Pojem „národní role“, tak jak mu rozumí teorie rolí v analýze zahraniční politiky, je vlastně transpozicí pojmu *self* z roviny individuální (sociální psychologie – symbolický interakcionismus) na úroveň státu (analýza zahraniční politiky – teorie rolí).

³ Meadova teorie času bývá někdy označována jako teorie minulosti (*theory of the past*), teorie časovosti (*theory of temporality*; viz Maines – Sugrue – Katovich 1983) nebo filozofie času (*philosophy of time*; viz Joas 1997).

- ⁴ Je zajímavé, že hlavní popularizátor Meadova díla a symbolického interakcionismu Blumer (1986) opomíjí Meadovu teorii času.
- ⁵ “[...] a truth which belongs to this present, and a later present would reconstruct it from the standpoint of its own emergent nature.”
- ⁶ Pojem „strukturacionistický“ chápu ve smyslu Giddensovy teorie strukturace, která dichotomii mezi aktérem a strukturou překonává argumentem o vzájemném utváření aktéra a struktury (blíže k využití teorie strukturace v teorii rolí viz Aggestam 2006: 14–18).
- ⁷ “[...] the pasts that we are involved in are both irrevocable and revocable [...].”
- ⁸ Flaherty a Fine mluví o „mlhavém“ (fuzzy) determinismu (Flaherty – Fine 2001: 151).
- ⁹ Mead se z pozice zainteresovaného intelektuála věnoval mezinárodním vztahům a zahraniční politice pouze okrajově a těžko bychom v jeho díle hledali nějakou konzistentní a jasně formulovanou teorii mezinárodních vztahů či zahraniční politiky (pro přehled Meadova uvažování o mezinárodní politice viz Harnisch 2011a).
- ¹⁰ Meadovy texty se soustřeďují na procesy, které vedou ke spolupráci ve společnosti a k formování společenské organizace. Bohužel sociálněpsychologické impulzy vedoucí k nepřátelským postojům a vztahům Mead pouze letmo naznačil a nijak je dál neteoretizoval.

Literatura

- Aggestam, Lisbeth (2006): Role Theory and European Foreign Policy: A Framework of Analysis. In: Elgström, Ole – Smith, Michael (eds.): *The European Union's roles in international politics: concepts and analysis*. London: Routledge, s. 11–29.
- Baert, Patrick J. N. (2000): Social Theory, Complexity and Time. In: Baert, Patrick J. N. (ed.): *Time in Contemporary Intellectual Thought*. Amsterdam: Elsevier, s. 205–231.
- Bauer, Harry – Brighi, Elisabetta (eds., 2009): *Pragmatism in International Relations*. New York: Routledge.
- Beneš, Vít (2010): Teorie rolí: Konceptuální rámec pro konstruktivistickou analýzu zahraniční politiky. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 45, No. 4, s. 72–87.
- Beneš, Vít – Harnisch, Sebastian (2015): Role theory in symbolic interactionism: Czech Republic, Germany and the EU. *Cooperation and Conflict*, Vol. 50, No. 1, s. 146–165, <<http://cac.sagepub.com/content/50/1/146.abstract>>.
- Bleiker, Roland (2003): Discourse and Human Agency. *Contemporary Political Theory*, Vol. 2, No. 1, s. 25–47, <<http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.cpt.9300073>>.
- Blumer, Herbert (1986): *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Callero, Peter L. (2003): The Sociology of the Self. *Annual Review of Sociology*, Vol. 29, s. 115–133, <<http://www.jstor.org/stable/30036963>>.
- Campbell, David (1998): *Writing Security*. Manchester: Manchester University Press.
- Canales, Mary K. (2000): Othering: Toward an Understanding of Difference. *Advances in Nursing Science*, Vol. 22, No. 4, s. 16–31, <http://journals.lww.com/advancesinnursingscience/Fulltext/2000/06000/Othering_Toward_an_Understanding_of_Difference.3.aspx>.
- Cantir, Cristian – Kaarbo, Juliet (eds., 2016): *Domestic Role Contestation, Foreign Policy, and International Relations*. New York: Routledge.
- DeGloma, Thomas E. (2009): *Awakenings: Autobiography, Memory, and the Social Logic of Personal Discovery*. Rutgers The State University of New Jersey.
- Denzin, Norman K. (2001): Symbolic Interactionism, Poststructuralism, and the Racial Subject. *Symbolic Interaction*, Vol. 24, No. 2, s. 243–249, <<http://dx.doi.org/10.1525/si.2001.24.2.243>>.
- Derrida, Jacques (1976): *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Diez, Thomas (2004): Europe's Others and the Return of Geopolitics. *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 17, No. 2, s. 319–335.
- Doty, Roxanne Lynn (1993): Foreign Policy as Social Construction: A Post-Positivist Analysis of U.S. Counterinsurgency Policy in the Philippines. *International Studies Quarterly*, Vol. 37, No. 3, s. 297–320.
- Dunn, Robert G. (1997): Self, Identity, and Difference: Mead and the Poststructuralists. *Sociological Quarterly*, Vol. 38, No. 4, s. 687–705, <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1533-8525.1997.tb00760.x>>.
- Emirbayer, Mustafa – Mische, Ann (1998): What Is Agency? *American Journal of Sociology*, Vol. 103, No. 4, s. 962–1023, <<http://www.jstor.org/stable/10.1086/231294>>.
- Fine, Gary Alan (1993): The Sad Demise, Mysterious Disappearance, and Glorious Triumph of Symbolic Interactionism. *Annual Review of Sociology*, Vol. 19, s. 61–87, <<http://www.jstor.org/stable/2083381>>.
- Flaherty, Michael – Fine, Gary A. (2001): Present, Past, and Future: Conjugating George Herbert Mead's perspective on time. *Time & Society*, Vol. 10, No. 2–3, s. 147–161, <<http://tas.sagepub.com/content/10/2-3/147.abstract>>.
- Foucault, Michel (1980): Two Lectures. In: Gordon, Colin (ed.): *Power / Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon Books, s. 78–108.
- Friedrichs, Jörg – Kratochwil, Friedrich (2009): On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology. *International Organization*, Vol. 63, No. 4, s. 701–731, <<http://dx.doi.org/10.1017/S0020818309990142>>.
- Hansen, Lene (2006): *Security as Practice: Discourse analysis and the Bosnian war*. London: Routledge.

- Harnisch, Sebastian (2011a): "Dialogue and Emergence": George Herbert Mead's contribution to Role Theory and his Reconstruction of International Politics. In: Harnisch, Sebastian – Frank, Cornelia – Maull, Hanns W. (eds.): *Role Theory in International Relations: Approaches and Analyses*. London: Routledge, s. 36–54.
- Harnisch, Sebastian (2011b): Role Theory: Operationalization of Key Concepts. In: Harnisch, Sebastian – Frank, Cornelia – Maull, Hanns W. (eds.): *Role Theory in International Relations: Approaches and analyses*. London: Routledge, s. 7–15.
- Harnisch, Sebastian (2012): Conceptualizing in the Minefield: Role Theory and Foreign Policy Learning. *Foreign Policy Analysis*, Vol. 8, No. 1, s. 47–69, <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1743-8594.2011.00155.x>>.
- Harnisch, Sebastian – Frank, Cornelia – Maull, Hanns W. (eds., 2011): *Role Theory in International Relations*. London: Routledge.
- Havlík, Radomír (2011): Životní etapy a socializace. In: Havlík, Radomír – Kořan, Jaroslav (eds.): *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, <<http://obchod.portal.cz/ukazka/sociologie-vychovy-a-skoly/1826/>>.
- Holsti, Kalevi J. (1970): National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy. *International Studies Quarterly*, Vol. 14, No. 3, s. 233–309.
- Huebner, Daniel R. (2017): History and Social Progress. Reflections on Mead's Approach to History. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, Vol. 8, No. VIII-2.
- Chafetz, Glenn (1997): The Struggle for a National Identity in Post-Soviet Russia. *Political Science Quarterly*, Vol. 111, No. 4, s. 661–688.
- Checkel, Jeffrey T. (1998): The Constructivist Turn in International Relations Theory. *World Politics*, Vol. 50, No. 2, s. 324–348.
- Joas, Hans (1997): *G. H. Mead: A Contemporary Re-examination of His Thought*. Cambridge: MIT Press.
- Joas, Hans – Huebner, Daniel R. (eds. 2016): *The Timeliness of George Herbert Mead*. University of Chicago Press.
- Keller, Jan (2006): *Úvod do sociologie*. Praha: Slon.
- Kirste, Knut – Maull, Hanns W. (1996): Zivilmacht und Rollentheorie. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, Vol. 3, No. 2, s. 283–312.
- Kořan, Michal (2008): *Člověk, poznání a mezinárodní politika*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Kratochwil, Friedrich (2006): History, Action and Identity: Revisiting the 'Second' Great Debate and Assessing its Importance for Social Theory. *European Journal of International Relations*, Vol. 12, No. 1, s. 5–29, <<http://ejt.sagepub.com/content/12/1/5.abstract>>.
- Kratochwil, Friedrich (2007a): Of False Promises and Good Bets: A Plea for a Pragmatic Approach to Theory Building (The Tartu Lecture). *Journal of International Relations and Development*, Vol. 10, No. 1, s. 1–15.
- Kratochwil, Friedrich (2007b): Of communities, gangs, historicity and the problem of Santa Claus: replies to my critics. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 10, No. 1, s. 57–78.
- Kubáľková, Vendulka (ed., 2001): *Foreign Policy in a Constructed World*. New York: M. E. Sharpe.
- Laclau, Ernesto – Mouffe, Chantal (2001): *Hegemony and Socialist Strategy*. Londýn: Verso.
- Madzia, Roman (2009): *Pragmatistické kořeny filosofie George Herberta Meada*. Magisterská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova Univerzita.
- Maines, David R. – Sugrue, Noreen M. – Katovich, Michael A. (1983): The Sociological Import of G. H. Mead's Theory of the Past. *American Sociological Review*, Vol. 48, No. 2, s. 161–173, <<http://www.jstor.org/stable/2095102>>.
- Maull, Hanns W. (1990): Germany and Japan: The New Civilian Powers. *Foreign Affairs*, Vol. 69, No. 5, s. 91–106.
- McCourt, David M. (2012): The Roles States Play: A Meadian Interactionist Approach. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 15, No. 3, s. 370–392, <<http://dx.doi.org/10.1057/jird.2011.26>>.
- Mead, George Herbert (1929): The Nature of the Past. In: Coss, John (ed.): *Essays in Honor of John Dewey*. New York: Henry Holt & Co., s. 235–242.
- Mead, George Herbert (1932): *The Philosophy of the Present*. LaSalle: Open Court, <http://www.brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs2/philpres/Mead_1932_toc.html>.
- Mead, George Herbert (1934): *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press, <http://www.brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs2/mindself/Mead_1934_toc.html>.
- Neumann, Iver B. (1996): Self and Other in International Relations. *European Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 2, s. 139–174, <<http://ejt.sagepub.com/content/2/2/139.abstract>>.
- Prozorov, Sergei (2011): The other as past and present: beyond the logic of 'temporal othering' in IR theory. *Review of International Studies*, Vol. 37, No. 3, s. 1273–1293, <<http://dx.doi.org/10.1017/S0260210510000586>>.
- Rumelili, Bahar (2004): Constructing identity and relating to difference: understanding the EU's mode of differentiation. *Review of International Studies*, Vol. 30, No. 1, s. 27–47, <<http://dx.doi.org/10.1017/S0260210504005819>>.
- Schwalbe, Michael L. (1991): The Autogenesis of the Self. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Vol. 21, No. 3, s. 269–295, <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-5914.1991.tb00198.x>>.
- Schwartz, Barry (1996): Introduction: The Expanding Past. *Qualitative Sociology*, Vol. 19, No. 3, s. 275–282.
- Strauss, Anselm (1991): Mead's Multiple Conceptions of Time and Evolution: Their Contexts and Their Consequences for Theory. *International Sociology*, Vol. 6, No. 4, s. 411–426, <<http://iss.sagepub.com/content/6/4/411.abstract>>.

- Strauss, Anselm (1997): *Mirrors & Masks: The Search for Identity*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Strauss, Anselm (ed., 1956): *The Social Psychology of George Herbert Mead*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Šubrť, Jiří (2001): The Problem of Time from the Perspective of the Social Sciences. *Czech Sociological Review*, Vol. 9, No. 2, s. 211–224, <http://sreview.soc.cas.cz/uploads/910a3eaa2d8bfb89846f8e65dd26bb0f534f2730_170_211SUBRT.pdf>.
- Šubrť, Jiří (2002): *Čas a společnost: K otázce temporalizované sociologie*. Praha: ISV nakladatelství.
- Wæver, Ole (1998): Security, Insecurity and Asecurity in the West-European Non-War Community. In: Adler, Emanuel – Barnett, Michael N. (eds.): *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 69–118.
- Wæver, Ole (2005): *The Temporal Structure of European Security Identity*. Příspěvek na The Annual Convention of the International Studies Association, Honolulu, HI, March 2005.
- Waltz, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.
- Wendt, Alexander (1987): The agent-structure problem in international relations theory. *International Organization*, Vol. 41, No. 3, s. 335–370.
- Wendt, Alexander (1992): Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, Vol. 46, No. 2, s. 392–425.
- Wendt, Alexander (1994): Collective identity formation and the international state. *American Political Science Review*, Vol. 88, No. 2, s. 384–396.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Znebejánek, František (2006): Teorie a metoda Herberta Blumera. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Sociologica–Andragogica*, Vol. 2006, s. 41–55.

Poznámka

Autor by rád poděkoval dvěma anonymním oponentům za cenné připomínky. Článek byl vydán v rámci projektu Vědecko-výzkumného záměru MUP č. 68-04 „Centrum bezpečnostních studií (C4SS)“, financovaného z podpory MŠMT na institucionální rozvoj výzkumné organizace.